

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

УДК 343.37

Р. Р. Августин

Тернопільський національний економічний університет

НАСЛІДКИ ЕКСПАНСІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СИСТЕМУ ВІТЧИЗНЯНОГО ВНУТРІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Подано результати дослідження процесів тінізації в сфері зовнішньоекономічної діяльності та їхній вплив на тенденції тінізації внутрішньої торгівлі, визначено передумови виникнення й особливості існування тіньових явищ у внутрішньорегіональному розвитку економіки України в умовах експансії глобальної тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, тінізація, зовнішньоекономічна діяльність, роздрібна торгівля.

В статье представлены результаты исследований процессов тенизации в сфере внешнеэкономической деятельности и их влияние на тенденции тенизации внутренней торговли, определены предпосылки возникновения и особенности существования теневых явлений в внутрирегиональном развитии экономики Украины в условиях экспансии глобальной теневой экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, тенизация, внешнеэкономическая деятельность, розничная торговля.

The article provides the results of research on the processes of economy informalization (shadowing) with foreign economic activities and their impact on the trends of domestic trade transit to 'shadow economy', defining the prerequisites of emergence and peculiarities of existence of shadow effects in the intra-regional development of the economy of Ukraine in the conditions of global shadow economy expansion.

Key words: shadow economy, shadowing, foreign trade, retail trade.

Однією з основних причин поширення тіньового сектора економіки в Україні є втрата керованості суспільства та економіки з боку держави. На регіональному рівні ця проблема набуває специфіки насамперед, фінансово-економічної. Відомо, що економіка багатьох українських регіонів є дотаційною, тобто існує за рахунок трансфертів із держбюджетних і позабюджетних фондів. Дотаційними станом на початок 2014 р. є її 98,4 % районних бюджетів, 53,8 % загальної кількості міст республіканського й обласного значення та 88 % – обласних бюджетів. Серед них райони та міста Донецької, Луганської областей, окремих центральних областей (Київської, Черкаської). 3-поміж найбільших боржників між підприємствами та установами України варто виокремити лідерів саме дотаційних областей – Київська (81,5 млрд грн, або 36,6 % загального обсягу кредиторської заборгованості вітчизняних підприємств та установ), Донецька (31,8 млрд грн, або 14,3 %),

Дніпропетровська (23,3 млрд грн або 10,4 %), тобто 61,3 % від загальної заборгованості [3]. На нашу думку, дотаційність та будь-які інші види пільг створюють поле для зловживань, поширення корупції та подальшої тінізації економіки регіонів.

Традиційно до основних чинників розвитку тіньової економіки і кримінальної економічної діяльності в економіці країни у трансформаційний період відносять такі: надмірна важкість та комплікативність податкового навантаження; не виправдано жорстка регламентація і контроль економічної діяльності, значні масштаби монополізації економіки.

Зазначимо, що природа тінізації у різних регіонах України різниться між собою. Наприклад, з-поміж факторів, що сприяли зародженню та зміцненню тіньової економіки в західних прикордонних регіонах України (як межа між різними типами систем господарювання), необхідно виділити такі: відсутність повноцінного ринкового середовища; важкість податкового навантаження; наявність недостатньо контрольованого кордону, що довгий час розділяв різні господарські системи; поширення прихованої зайнятості; структурні диспропорції в економіці [9].

Регулювання економічної діяльності як чинник зростання тіньової і кримінальної економіки у перехідній економіці має особливе значення. Найважливішим напрямом інституційних перетворень під час переходу до ринку (Україну можна вважати країною з ринковою економікою лише де-юре) є, як відомо, лібералізація економічної діяльності. Її зміст, як відомо, полягає у запровадженні ринкових «свобод» – конкуренції, підприємницької діяльності, ціноутворення тощо (зокрема, це передбачено й підписаною у червні 2014 р. Угодою про Асоціацію з ЄС) [8]. Проте через різні причини цей процес відбувається нерівномірно, непослідовно і неповно. У багатьох сферах економіки все ще зберігаються обмеження для дії ринкових сил та як і раніше істотна державна регламентація. Такий стан незавершеності лібералізації економічної діяльності багатьма фахівцями визнається за основну причину формування тіньової економіки і криміналізації економічної сфери в перехідних господарських системах [9].

Важливим чинником поширення «тіньової» економічної діяльності є також законодавча нерегульованість механізму відшкодування ПДВ суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності. Крім цього розроблено й застосовуються кримінальні схеми здійснення зовнішньоекономічної діяльності, за якими ПДВ відшкодовується без здійснення експорту взагалі. Зрештою, саме через «тінізацію» ПДВ фактично перетворився з джерела бюджетних надходжень на чинник формування державного боргу.

Надзвичайного поширення набули й тіньові схеми «продажу» податкового кредиту, нарахованого від сплати ПДВ під час імпорту товарів так званим «вигодотворюючим» суб'єктам господарської діяльності («фіктивним» та «транзитним» підприємствам). Тільки у 2011 р. на внутрішньому ринку виявлено 150 підприємств-імпортерів, обсяги імпорту яких становили 8,8 млрд грн, а сума розбіжності з контрагентами – 1,4 млрд грн [4].

В умовах глобалізації наявність міждержавного розриву – вартісного порогу у вигляді істотних відмінностей в умовах утворення вартості та розподілу

доходів, інструментів державного регулювання регіонального, прикордонного та зовнішньоекономічного обміну (цін, податків, митних платежів, бюджетних преференцій, квот тощо) та їхня експлуатація тіньовими механізмами для вилучення тіньового доходу – сприяє утворенню механізм тіньової економіки. Відтак, актуальним є визначення наслідків тінізації економічних відносин для внутрішньоекономічного розвитку з урахуванням впливу чинників глобалізації, структуризації економіки та регіонального розвитку.

Аналіз останніх наукових досліджень довів, що питанням дослідження тенденцій експансії глобальної тіньової економіки в українську приділяється значна увага в дослідженнях С. В. Бурлуцького, Т. Г. Васильціва, З. С. Варналія, Я. А. Жаліла, А. І. Мокія, В. В. Ретунського, Н. С. Різник, Т. А. Тишук, М. І. Флейчук, Ю. М. Харізішвілі, Р. Й. Чайковського та ін. Кожен і них підтверджує, що тіньова економіка є явищем об'єктивно існуючим, негативним та створює загрози розвитку національного господарства. Проте, урахувавши високу залежність економіки держави від світових тенденцій, необхідно дослідити наслідки експансії глобальної тіньової економіки у систему вітчизняного внутрішньоекономічного розвитку.

Метою статті є визначення процесів тінізації зовнішньоекономічних відносин, чинників їх поширення та наслідків для внутрішньорегіонального розвитку національного господарства.

У зовнішньоекономічній сфері з найбільшою інтенсивністю проявляється тенденція до експансії глобальної тіньової економіки в українську як недостатньо розвинуту периферійну капіталістичну модель економіки. Невипадково, як наслідок дії цієї тенденції у вітчизняній зовнішньоекономічній сфері у великій кількості з'явилися не лише тіньові, а й відверто кримінальні схеми, зокрема такі: «човникова» діяльність, работоргівля, тіньовий ринок трансплантатів, наркотиків, зброї, широке використання бартерних, давальницьких, толінгових схем та ін.

Суб'єкти тіньової економіки широко користуються відсутністю контролю за якістю експортованої продукції, експортуючи високоякісну вітчизняну продукцію під виглядом низькосортних товарів. Отже, необхідно нагально створити єдину систему оцінки кількості та якості товарів, що експортуються, або покласти цей обов'язок на контролерів чинних структур.

Недоліки державної політики в сфері зовнішньоекономічної діяльності, низька ефективність діяльності органів виконавчої влади в цій галузі позначилися на загостренні такої проблеми, як контрабанда. Поки існуватиме різниця в цінах на товари у двох державах, існуватиме й контрабанда із залученням переважно жителів прикордонних регіонів. Контрабанда стала загальнонаціональною проблемою і сьогодні загрожує безпосередньо національній безпеці України. Суму недоотриманих державним бюджетом митних платежів обраховують десятками мільярдів доларів США, що автоматично переходять до тіньового сектору. Наприклад, лише в I квартал 2014 р. відділом правозахисної діяльності, протидії корупції та злочинності у сфері транспорту прокуратурою Закарпатської області розпочато кримінальне провадження за фактом злов-

живання службовим становищем (ч. 2 ст. 364 КК України) та службовою підробки (ч. 2 ст. 366 КК України) посадовцями митного поста «Мукачево» Чопської митниці ДМСУ (на сьогодні – Чопської митниці Міндоходів). Згідно з документами перевірки, проведеною прокуратурою, встановлено, що, здійснивши процедуру митного контролю та митне оформлення транспортного засобу, який перетинав державний кордон України в напрямку «в'їзд», митники оформили коштовні мобільні телефони, як фотопапір у рулонах. Оскільки мобільні телефони не були задекларовані та перетнули кордон з порушенням митних правил, то відповідно до розрахунку державний бюджет України недоотримав майже 95 тис. грн, які сплачують, увозячи в країну незаявлений у деклараціях товар. Щодо службовців цього ж митного поста, то прокуратура розпочала ще одне кримінальне провадження за тими ж статтями кримінального кодексу через те, що митники під виглядом подушок, крісел та шаф дозволили ввезти на територію нашої країни коштовну побутову техніку. Через це майже 250 тис. грн митних платежів через зловживання посадовців митниці не надійшли до держбюджету [2]. Інші правопорушники «приховуються» за вексельними платежами, сумнівними судовими рішеннями тощо. Крім того, на митницях процвітає хабарництво та приховування реальної вартості ввезеної продукції [5].

Аналіз стану боротьби з контрабандою свідчить, що, незважаючи на комплекс ужитих органами виконавчої влади заходів, вона дедалі поширюється, а пов'язані з нею негативні процеси набувають витонченіших форм, що завдає значної шкоди економіці України, негативно впливає на криміногенну ситуацію в державі загалом.

На західних кордонах України найбільшою є питома вага контрабандної продукції на ринку автомобілів, тютюну, алкогольних напоїв, аудіо-, відео-, комп'ютерної та побутової техніки, виробів легкої промисловості, продуктів харчування (насамперед, цукру та м'ясної продукції), нафтопродуктів, ювелірних виробів. Визначальними чинниками поширення контрабанди на цих теренах є економічні передумови; недостатня ефективність митного і прикордонного контролю; недосконалість нормативно-правової бази у сфері регулювання імпорту та боротьби з контрабандою; неефективність обміну інформацією між державними органами, що здійснюють контроль за зовнішньоекономічною діяльністю.

Особливу роль у поширенні контрабанди відіграють люди. За інформацією правоохоронних органів, переважну більшість злочинів, пов'язаних із незаконним переміщенням вантажів через державний кордон, скоєно з використанням корумпованих зв'язків з посадовими особами митних органів, органів охорони державного кордону та інших контролюючих органів. Найпоширенішими протиправними діями є незаконне звільнення вантажів від митного огляду; оформлення документів про вивезення за межі території держави товарів, що мали переміщуватися територією України транзитом, але були реалізовані в Україні; опломбування транспортних засобів без огляду вантажу; оформлення подвійних митних документів; заниження митної вартості товару; здійснення митного

оформлення неіснуючих або з навмисно завищеною вартістю вантажів на експорт, що дає змогу незаконно відшкодувати з державного бюджету податок на додану вартість [1, с. 44–49].

На підставі істотних показників неформальної зайнятості не лише в прикордонних, але і в інших регіонах України, проаналізовано обсяги і рівень тінізації, розраховано обсяги тінізації у перерахунку на одну особу в регіональному розрізі, а також визначено основні групи регіонів України за рівнем тінізації внутрішньої торгівлі у 2012 р. Як видно з табл. 1, до групи областей з найвищим рівнем тінізації роздрібною торгівлю ввійшли майже всі прикордонні області, у тому числі припортові, за винятком Черкаської та Хмельницької.

Таблиця 1

Групування регіонів України за показниками тінізації внутрішньої торгівлі у 2012 р.

№ кластера	Регіон	Характеристика групи	Окремі показники тінізації сфери внутрішньої торгівлі		
			обсяг тінізації, млрд грн	обсяг тінізації на одну особу, тис. грн	рівень тінізації, %
1	Вінницька обл.	Найвищий рівень тінізації сфери внутрішньої торгівлі (63,1–78,5 %)	4,66	2,84	61,99
	Івано-Франківська обл.		3,12	2,29	51,74
	Луганська обл.		5,69	2,45	58,88
	Миколаївська обл.		3,69	3,11	61,25
	Хмельницька обл.		3,54	2,66	55,19
	Черкаська обл.		4,00	3,09	64,37
	м. Севастополь		1,62	4,11	56,58
2	Житомирська обл.	Вищий від середнього рівень тінізації внутрішньої торгівлі (44,8–58,2 %)	3,66	2,80	56,6
	Запорізька обл.		5,93	3,27	44,94
	Кіровоградська обл.		2,16	2,11	40,02
	Львівська обл.		5,55	2,21	36,74
	Полтавська обл.		3,54	2,36	39,43
	Рівненська обл.		2,53	2,23	47,72
	Чернігівська обл.		2,46	2,21	44,77
АР Крим	4,02	2,07	28,78		
3	Волинська обл.	Нижчий від середнього рівень тінізації внутрішньої торгівлі (24,8–37,7 %)	1,86	1,82	30,75
	Закарпатська обл.		1,70	1,39	24,35
	Київська обл.		2,87	1,70	22,63
	Одеська обл.		5,09	2,16	26,32
	Сумська обл.		1,48	1,26	27,80
	Харківська обл.		4,94	1,80	20,34
	Херсонська обл.		2,00	1,83	30,91
4	Чернівецька обл.	Низький рівень тінізації внутрішньої торгівлі (5,3–12,0 %)	1,37	1,54	26,57
	Дніпропетровська обл.		3,02	0,90	9,86
	Донецька обл.		3,36	0,75	9,32
	Тернопільська обл.		3,45	3,19	7,95
	м. Київ		3,26	1,22	
Загалом по Україні			90,57	59,37	36,66

Джерело: розраховано автором на підставі [3; 7, с. 186–207].

Проте в останній, як відомо, розташований один із найбільших оптово-роздрібних промислових ринків України (щорічно оборот цього суб'єкта господарювання становить близько 7,5 млрд грн) [3]. До регіонів із найнижчим рівнем тінізації сфери роздрібною торгівлю відносять області, у яких сконцентровано

промисловий потенціал нашої держави (Донецька та Дніпропетровська) або фінансові ресурси (Київська – 60,5 %). Таким чином, можливості тінізації у сфері саме роздрібною торгівлі тут мінімальні, натомість можна припустити найістотнішу частку тінізації у вказаних галузях, зокрема в оптовій торгівлі та фінансово-банківському секторі. Проте аналіз цих секторів економіки за регіонами видається ускладненим, зважаючи на недостатню достовірність статистичних даних.

Зарахування Тернопільської області до цієї ж групи пояснимо відносним відставанням практично за всіма мезо- та макроекономічними показниками (для прикладу, за обсягом ВРП у перерахунку на одну особу (що становив 7,5 тис.), область у 2008 р. перебувала на передостанньому місці рейтингу перед Чернівецькою областю; за показником частки експорту до загальноукраїнського обсягу – на останній позиції (0,2 %); за показником частки імпорту до загальноукраїнського – на 25 позиції (із показником 0,2 %) перед м. Севастополь (0,1 %) та Чернівецькою областю (0,2 %); за показником середньомісячної заробітної плати – у 2009 р. – на останній позиції) [3].

Істотними розбіжностями характеризувалися також показники Одеської (-11,83 тис. грн), Запорізької (-11,34 тис. грн), Київської (-9,52 тис. грн) та Дніпропетровської (-9,42 тис. грн) областей. Розрахунок показників тінізації товарообороту в динаміці подано у табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка надлишку (дефіциту) скоригованих споживчих сукупних витрат домогосподарств над оборотом роздрібною торгівлі, тис. грн

Регіони / область	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
АР Крим	1,95	1,11	0,54	0,14	-0,58	-1,60	-2,93	-4,74	-2,98	-5,02
Вінницька	2,49	2,66	1,92	2,74	2,84	1,22	-0,23	-0,67	1,85	-0,32
Волинська	0,82	0,47	0,01							
				-0,18	-2,04	-4,93	-7,40	-9,23	-7,38	-2,55
Дніпропетровська	1,04	0,79	0,54	0,44	0,13	-2,27	-5,92	-8,50	-5,52	-9,42
Донецька	3,01	2,13	2,29	2,60	1,56	-0,93	-3,54	-4,25	-2,82	-6,04
Житомирська	2,88	1,97	1,57	2,12	1,83	0,21			0,50	
							-2,03	-3,12		-1,27
Закарпатська	1,19	-0,19	-1,18	-1,19	-1,64	-1,09	-3,23	-4,87	-2,35	-4,27
Запорізька	0,81	-0,23	0,09	-1,89	-2,38	-4,53	-7,93	-10,39	-8,32	-11,34
Івано-Франківська	1,63	1,48	1,62	2,09	1,96	0,39				
							-3,41	-4,98	-3,20	-5,48
Київська	2,09	0,92	0,85	0,94	1,23	-2,62	-4,37	-5,98	-5,70	-9,52
Кіровоградська	1,07	0,92	0,80	1,28	1,08	0,11	-2,42	-3,56	-2,17	-4,03
Луганська	1,55	1,42	1,74	1,78	1,86					
							-0,67	-3,03	-1,95	-0,04
Львівська	1,69	1,02	0,73	0,58	0,13					
							-1,02	-4,02	-4,64	-2,76
Миколаївська	1,75	1,62	2,43	2,56	3,38	0,18	-2,80	-3,45	-1,50	-2,59
Одеська	2,90	1,66	1,08	-0,06	-0,84	-3,87	-7,00	-8,81	-9,94	-11,83
Полтавська	1,73	1,00	1,03	0,96	0,86					
							-1,38	-4,01	-6,11	-4,45

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Рівненська	2,20	0,69	0,34	-0,57	-1,16	-0,28	-3,59	-3,57	-2,36	-3,96
Сумська	1,25	0,97	0,58	1,14	0,87	-1,02	-2,51	-2,71	-2,77	-1,33
Тернопільська	3,37	2,36	2,87	2,43	1,55	0,70				
							-0,46	-2,42	-2,28	-5,02
Харківська	1,93	0,28	-0,59	-1,00	-2,27	-5,13	-9,32	-10,75	-9,67	-12,49
Херсонська	2,26	0,95	0,69	1,43	0,29	-1,72	-3,03	-4,79	-6,52	-6,47
Хмельницька	0,61			0,17	0,85					
		-0,10	-0,32			-0,44	-4,17	-6,19	-3,15	-4,43
Черкаська	1,79	1,76	1,27	2,32	2,06	0,00	-1,26	-1,58	0,93	0,03
Чернівецька	2,10	1,32	1,15	1,36	1,72	1,04	-3,19	-5,09	-1,84	-4,91
Чернігівська	1,65	1,61	1,40	1,46	1,65	0,44				
							-1,93	-1,60	-0,67	-0,21

Джерело: розраховано автором на підставі [3].

Як бачимо, істотна тінізація практично в усіх областях розпочалася у 2006–2011 рр. Протягом аналізованого періоду тінізацією відзначалася Волинська (де розбіжність спостерігається протягом 2004–2011 рр. – найбільший рівень тінізації був у 2008 р. і становив -9,23 тис. грн), Закарпатська (відповідно 2002–2011 рр.; -4,87 тис. грн – у 2011 р.), Запорізька (2002–2011 рр.; -11,34 тис. грн – у 2011 р.), Одеська (2004–2011 рр.; -11,83 тис. грн – у 2011 р.), Рівненська (2004–2011 рр.; -3,96 тис. грн – у 2011 р.), Харківська (2003–2011 рр.; -12,49 тис. грн – у 2011 р.) та Хмельницька (2002–2011 рр.; -6,19 тис. грн – у 2008 р.) області.

Через зазначене виникає потреба у з'ясуванні причин існування тіньових явищ, що відрізняються залежно від типології регіону. Дослідник В. В. Ретунських до причин існування тіньових процесів в окремому регіоні відносить: відсутність повноцінного ринкового середовища; важкість податкового навантаження; наявність недостатньо контрольованого кордону; поширення прихованої зайнятості; структурні диспропорції; недосконалість бюджетної політики [6, с. 59–62]. Автор найтиповішими формами прояву тіньової економіки вважає реалізацію конфіскованих матеріальних засобів, «човникову» діяльність, контрабанду, тіньове працевлаштування за одночасного широкого використання бартерних, давальницьких, толінгових схем.

Висновки. Тіньова економіка в регіонах глибоко інтегрована в тіньовий сектор економіки держави і пояснюється такими передумовами виникнення та характеризується особливостями: 1) соціально-економічною структурою регіону (сконцентрована навколо основних центрів економічної діяльності); 2) недосконалістю правової бази відносин між центральною і регіональною владою, зокрема тим, що регіональна нормативно-розпорядча база в деяких випадках прямо суперечить Конституції України і сприяє тінізації господарських операцій у регіоні (нецільове використання бюджетних і позабюджетних коштів, укладання сумнівних договорів із іноземними партнерами); 3) взаємопроникненням органів регіональної влади та регіональних фінансово-промислових злочинних утворень; 4) дискримінаційною політикою застосування різного виду економічних пільг, наданих переважно за політичними критеріями для окремих регіонів і, таким чином, перетворення окремих регіонів в джерела тінізації економіки; 5) регіональною політичною владою й особистими характеристиками керівників регіонів, від яких істотно залежать характер і масштаби поширення тіньової економіки, форми і методи боротьби з нею в регіоні; 6) соціокультурними факторами: історичними та етнічними особливостями, ментальними і культурними особливос-

тями жителів регіону; 7) недосконалістю інститутів громадянського суспільства (незалежні ЗМІ піддаються тиску з боку регіональної влади, лише формування об'єднань підприємців, профспілки стикаються з процесом реорганізації, товариства споживачів не впливають на торгівлю) [7, с. 186–207].

Зважаючи на специфіку тінізації економіки, у т. ч. регіону, необхідно формувати регіональні моделі протидії цьому явищу, що дозволить не тільки покращити структурну конкурентоспроможність, але й підвищити рівень якості життя населення як один із головних цільових орієнтирів соціально-економічного розвитку та інтегральної конкурентоспроможності регіону.

Бібліографічні посилання і примітки

1. **Бурлуцький С. В.** Регіональні особливості неформальної активності домашніх господарств в аспекті реалізації державної соціальної політики / С. В. Бурлуцький // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2012. – № 1 (26). – С. 44–49.
2. Майже 350 тис. грн митних платежів через зловживання посадовців чопської митниці не надійшли в держбюджет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.trubyna.org.ua/повуну>
3. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Офіційна сторінка Міністерства доходів і зборів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrd.gov.ua>
5. Проект «Блогери проти корупції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nikogurciji.org>
6. **Регунських В. В.** Теоретичні підходи до дослідження тіншового сектора економіки: регіональний аспект / В. В. Регунських // Вісник ЧДЕІ «Регіональна економіка». – 2010. – № 6 (2). – С. 56–63.
7. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : монографія / [за ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва]. – Львів : Ліга Прес, 2010. – 488 с.
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344
9. **Чайковський Р. Й.** Причини існування тіншової економіки в прикордонному з Європейським союзом регіоні [Електронний ресурс] / Р. Й. Чайковський. – Режим доступу : http://www.vlp.com.ua/files/15_33.pdf.

Надійшла до редколегії 27.08.2014